

Kolorádóbogár

A *Leptinotarsa decemlineata* megnevezésére a magyar köznyelvben több szó is verseng: *burgonyabogár* (hivatalos neve, expliciten: *kolorádói burgonyabogár*), *krumplibogár*, *kolorádóbogár*. (A bogár története és leírása például: MAJOR 1979: 94–96; SCHMIDT 1987: 141–143; BOOD 1990: 41.) Elnevezésének két alaptípusa: 1. Colorado állam nevééről, ahonnan származtatják; 2. annak a növénynek a nevééről, amelynek fő kártevője, nevezetesen a burgonyáról. Utóbbi elnevezéstípus nem kivételes a magyarban, tudniillik általánosabban olyan rovarnév, mely arról a növényről kapta nevét, amelyet károsít. (Ilyen még például: *borsózsizsik*, *káposztapoloska*, az alább említendő *szőlőtetű*.)

A burgonyabogár őshazáját Mexikó és az USA határára szokás helyezni, ahol eredetileg szárazságkedvelő gyomnövényeken (*Solanum* fajokon, csucsorokon) élt. Az USA területére, beljebb mexikói telepésekkel érkezhettek, először 1824-ben észlelték. 1859-ben Nebraska és Colorado térségében figyeltek fel rá mint a burgonya kártevőjére, s 1876-ra elérte az USA keleti partjait, innen pedig Európát. Bár Európában valamelyest fel voltak készülve érkezésére, már 1876-ra elérte a nyugat-európai kikötőket. Sikerült több hullámban is sorra kiirtani a jövevény kártevőket, de 1922-től Bordeaux környékéről kiindulva feltartóztathatatlanul terjedt el, az 1940-es években Spanyol- és Németországban honosodott meg. Az I. világháború idején a németek vádolták a franciákat a bogár terjesztésével, a II. világháború alatt a britek és németek kölcsönösen vádolták egymást ugyanezzel. Magyarországon 1947-ben Héderváron regisztrálták, s az 1950-es évektől tömegesen fordul elő. (1997-ben Héderváron avatták fel a hazai növényvédelem emlékművét, egy burgonyabogár szobrárt: vörös márvány talapzaton bronzbogár, a község házával szemben.) Az elene indított „kémiai harc” során légi eszközöket is bevetettek: 1953-ban először Vecsésen hajtottak végre szovjet demonstrációt ilyen céllal. Az 1950-es években terjesztett rémhír szerint az amerikai imperialisták dobták le hazánkra, hogy károsítsák a mezőgazdaságot. A hidegháború idején ez a béketábor országaiban szokás volt. A korabeli, szórólapon és plakátokon megjelent rajzos rigmus így szólt: „Átkos kolorádóbogár, krumpliföldön pusztítva jár, / Hátán csíkos takarója, Amerika lobogója, / Telhetetlen rusnya fereg, üssed agyon, ahol éred!” (BURGET 2008: 136). Keletnémet nyelvterületen a németben szokásos *Kartoffelkäfer* (‘burgonyabogár’) és *Colorado-Käfer* (‘kolorádóbogár’) mellett egyenesen *Amikäfer* (‘jenki bogár’) neve honosodott meg.

Analogiaképpen érdekes, hogy a filoxéra vagy szőlő-gyökértetű (*Viteus vitifolii*) is Észak-Amerikából került a 19. század második felében Európába, s itt, ugyancsak Franciaországból terjedve a szőlőültetvényekben óriási kárt tett. Magyarországon az első fertőzést 1875-ben észlelték, 1895-re az ország szőlőterületeinek több mint fele elpusztult. A *kolorádóbogár* egyik korai említése HERMAN OTTÓNál található, aki az ugyancsak Amerikából érkező *fillokszéra* vagy *szőlőtetű* mellett emlegette (1880: 3).

A burgonya megnevezésére a magyarban úgynevezett tautonimák (nyelvjárásonként eltérő változatok) léteznek. Ezek automatikusan mind előtagul szolgálhatnak a *-bogár* utótaggal kiegészülve a kártevő megnevezésére, s a három főbb ’burgonya’ jelentésű szóval ténylegesen is léteznek ilyen összetételek: *burgonyabogár*, *krumplibogár*, *pityókabogár*. Ezen elnevezéseket azonban tájszótáraink alig regisztrálták. HORVÁTH ISTVÁN közlése szerint Magyarózdton (egykor Alsó-Fehér vármegye) *pityókabogár* ’kolorádóbogár’ (1980: 499), a Bukovinából az Al-Duna vidékére, Jugoszláviába telepített székelyeknél ugyancsak *pityókabogár* (Penavin–Matijevics 1980: 67).

Az Új magyar tájszótár adatai a *kolorádóbogár* elnevezésre a következők: *korolábig* (Hegykő, Győr-Sopron megye, 1951), *koroládé* (Péterhida, Somogy megye, 1955), *koroládé¹* (Szilágybagos, Románia, 1959), továbbá 'répabogár, a cukorrépat pusztító bogárfajta' jelentéssel *coloráro bogár* (Kapuvár, Győr-Sopron megye, 1951) (ÚMTsz. 3: 444). Magyar nyelvterületen három jelentősebb etnozoológiai (közelebről etnoentomológiai) gyűjtés említi. KOVÁCS ANTAL a Felső-Szigetközből *kalarádébogár*; *kolerádébogár*; *krumplibogár* neveit regisztrálta, s a névváltozatok kialakulásához a *kalarábé* és *kolera* szókkal való asszociációt említette magyarazatként (1987: 55). GUB JENŐ a Sóvidékről *kolorádóbogár*; *kolorádébogár*; *pityókabogár*; *csikoshátú bogár* neveit regisztrálta (1996: 24). ULICSNI VIKTOR gyűjtései (Szilágyság: Románia, Drávaszög: Horvátország, Gömör: Szlovákia) alapján a *Leptinotarsa decemlineata* nevei *kolorádóbogár*; *krumplibogár*; *burgonyabogár*; *kolorádó*; *koroládó*; *kororádé*; *kolorádé*; *kórórágó*; *koroládóbogár*; *kolorádébogár*; s nála szerepel egy rivális *krumplibogár* is, mégpedig a szárazföldi ászkarák, közönséges nevén *pincebogár* (Oniscidea), melynek nevei *ászokbogár*; *pincebogár*; *krumplibogár*; *féreg* (ULICSNI 2013). ULICSNI tehát több, egyszerűen a *Colorado* folytatásának számító, egy esetben (*kórórágó*) népetimológiás változatot is regisztrált.

A bogár megnevezése más nyelvekben is általában vagy 'kolorádói bogár' (esetleg egyszerűen 'kolorádóbogár'; vö. holland *coloradokever*; svéd *coloradoskalbagge*, *coloradobagge*, ahol *skal* 'hég, páncél', *bagge* 'kos', *skalbagge* 'bogár', dán *kolorádobille*, norvég *koloradobille*, orosz *koloradzkij zasuk*, belorusz *kalaradzkij zasuk*, szlovén *koloradski hrošč*, bolgár *koloradzkij brambor*, román *gândac de Colorado*, azeri *Kolorado böcəyi*), vagy 'burgonyabogár' (vö. szerbhorvát *krompirova zlatica* és *buba krompirača*, ahol *krompir* 'burgonya', *buba* 'bogár', *zlatica* 'aranypénz', s ez a *zlatica* önállóan is 'burgonyabogár'; baszk *patata-zomorroa*, *patata-kokoa*, török *patates böceği*, spanyol *escarabajo de la patata*, katalán *escarabat de la patata*, gallego *escaravello de pataca*). Angolul expliciten *Colorado potato beetle* 'Colorado burgonyabogár', röviden *Colorado beetle* 'kolorádóbogár', továbbá *ten-striped spearman* 'tízcsíkos lándzsás', *ten-lined potato beetle* 'tízcsíkú burgonyabogár'. A finnben és az észtkben mind a 'kolorádóbogár' (*koloradonkuoriainen* és *kolorado mardikas*), mind a 'burgonyabogár' (*perunakuoriainen* és *kartulimardikas*) elnevezéstípus használatos. Finnország egyébként az Európai Unió néhány burgonyabogártól mentes országa közé tartozik, ám például 2011 nyarán az erős szélnek köszönhetően Oroszországból átjöttek a kártevők. Ugyancsak két elnevezés verseng az izlandiban: *kartöflubjalla* 'burgonyabogár' és *kólóradóbjalla* 'kolorádóbogár'. Különösen érdekes a cseh *mandelinka bramborová* és a szlovák *pásavka zemiaková*, régebbi változattal *mandelinka zemiaková*, mindhárom szó szerint 'burgonyabogár', de a *mandelinka* és a *pásavka* szók e nyelvekben önmagukban is 'burgonyabogár' jelentésűek. A franciában külön szó lexikalizálódott a bogár megnevezésére: *doryphore* (< ógörög *dorüphorosz* 'lándzsavívő'), ami megvan a katalánban is mint *dorífora*, a spanyolban mint *dorífera* vagy *dorífora*, a portugálban mint *dorífora*, az olaszban mint *dorífora della patata*.

Hivatkozott irodalom

- BOOD, CHARLIE 1990. *A természet csodái. Az állatvilág képekben 1*. Interprint, Budapest.
- BURGET LAJOS 2008. *Retró szótár. Korfestő szavak a második világháborútól a rendszerváltásig*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- GUB JENŐ 1996. *Erdő-mező állatai a Sóvidéken*. Firtos Művelődési Egylet, Korond.
- HERMAN OTTÓ 1880. *A fillokszéra. Vészkiáltás a magyar szőlők érdekében*. Második kiadás. Khór és Wein, Budapest.

- HORVÁTH ISTVÁN 1980. *Magyarózdai toronyalja. Írói falurajz egy erdélyi magyar faluról*. Második kiadás. Magyar Helikon, Budapest.
- KOVÁCS ANTAL 1987. „*Járok-kelek gyöngyharmaton...*” *Növény- és állatnevek a Felső-Szigetköz tájnyelvében*. Mosonmagyaróvári Helytörténeti Füzetek 6. Hazafias Népfront Városi Bizottsága, Mosonmagyaróvár.
- MAJOR ISTVÁN 1979. *Lesz-e sas 2000-ben? Az állatvilág múltja, jelene és jövője*. Natura, Budapest.
- PENAVIN OLGA–MATIJEVICS LAJOS 1980. *Székely szójegyzék*. Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete, Újvidék.
- SCHMIDT EGON 1987. *Nemszeretem állatok*. Natura, Budapest.
- ULICSNI, VIKTOR 2013. *Folk knowledge of invertebrate species in Central Europe*. Poszter. 36th Annual Meeting of the Society of Ethnobiology „Climate Change and Ethnobiology”. University of North Texas in Denton, Texas, May 15–18 2013.
- ÚMTsz. = *Új magyar tájszótár* 1–5. Főszerk. B. LŐRINCZY ÉVA. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979–2010.

KICSI SÁNDOR ANDRÁS

ÉLŐNYELV

Az *á* előtti illabiális *á*-zás a Csallóközben

1. Bevezetés. A magyar nyelvjárások területi egységeinek jellemzésekor a dialektológiai szakirodalom megjegyzi, hogy a csallóközi–szigetközi nyelvjárascsoportban az *á* előtti *a* gyakran illabiális (*mádár; kápál*), illetve nyiltabb ejtésű (*apját*) lesz (vö. JUHÁSZ 2003: 271; MENYHÁRT–PRESINSZKY–SÁNDOR 2009: 126). Ez a hangkörnyezettől függő, asszociatív jelenség csupán az *á* előtti *a* hangot érinti, mely a köznyelvhez viszonyítva illabiálisan hangzik az érintett helyzetben. A tanulmány először áttekinti e hangtani jelenség történetét, elterjedtségét a nyelvtörténeti és a nyelvjárástani szakirodalom segítségével, majd szinkrón nyelvjárási adatok felhasználásával és a számítógépes dialektológia módszereivel rámutat az *á* előtti illabiális *á* (vagyis inkább *á ~ e*) hang n y e l v f ö l d r a j z i, valamint a k u s z t i k a i f o n e t i k a i jellemzőire a Csallóközben.

2. Nyelvtörténeti, nyelvföldrajzi, hangtani áttekintés. Az *á* előtti asszociatív illabiális *á*-zás eredetéhez két különböző magyarázat fűződik. Az egyik szerint megőrzött régiség: a mai *a* elődjének, a hajdani általános *á*-zásnak *á* előtti helyzetéhez kötött megőrződése. A másik felfogás szerint az *á* illabiális asszimiláció: az *á* hátraható részleges hasonító hatására illabiálissá lesz az előző szótagban lévő *a* hang: *kapa*, de: *kápál; apa*, de: *ápám* (E. ABAFFY 2003: 603). Ez a jelenség a nyelvterület egymástól távol eső pontjain, főképp a csallóközi–szigetközi, valamint a székely és a moldvai nyelvjárásokban figyelhető meg. BÁRCZI GÉZA feltételezi, hogy a területileg távol eső részeken az *á* előtti illabiális az *á* hangok nem mindig azonos eredetűek: egyik területen az asszociatív megőrződés, a másikon az illabiális asszimiláció a helyénvaló magyarázat (BÁRCZI 1967: 159).

Az írott forrásokban az *á* általános jelöltelensége a konkrétabb területi és kronológiai megállapításokat lehetetlenné teszi. Egyedül az észak-dunántúli (szigetközi) részleges *á*-zásra van megbízható írásbeli fogódzónk a 17–18. század fordulója körüli időből,